

KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT. A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓKÖZPONT FÉNYKORA

Demeter Márton

demeter@komejournal.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.29

Absztrakt

Jelen írásban, amely a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett konferencián tartott előadásom írott s némiképp kibővített változata, megkísérlem a TK leginkább termékeny időszakát elemezni egy világrendszer-elméleti keretben. A dolgozatban empirikus adatokra támaszkodva amellett érvelek, hogy a TK teljesítménye mind történeti kontextusban, a bipoláris rendszeren belül értelmezve, mind pedig pusztán tudományometriai értelemben egyedülálló. Ez utóbbi tétel arra vonatkozik, hogy a bipoláris világrendszert követő időszakban sem ismerünk olyan hazai kommunikációkutatással foglalkozó intézetet, amely képes lett volna a TK eredményességét felmutatni. Ezért tartom különösen fontosnak a TK gyakorlatának tudományos igényű kutatását, mert a feltárt eredmények segíthetik a szakmát a jó gyakorlatok megismerésében és elsajátításában.

Kulcsszavak

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, tudománymetria, világrendszer-elemzés

BETWEEN EAST AND WEST. THE HEYDAY OF THE MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE

Márton Demeter

Abstract

In this paper, which is a written and slightly expanded version of my presentation at the conference that was organized on the occasion of the fiftieth anniversary of the founding of the Mass Communication Research Centre (TK), I attempt to analyze the most prolific period of TK in a world systems theory framework. Relying on empirical research I argue that the scholarly performance of TK is unique in both a historical context (interpreted historically in a bipolar world-system) and pure scientometric sense that does not take into account the appropriate societal and political context. This means that even after the transition, we cannot find any other Hungarian institute in communication and media studies that could be compared to TK in terms of international productivity. As a consequence, I consider it extremely important to make thorough scholarly research on TK's operation, because the revealed results can help communication and media studies to further understand and master the good practices for which the TK become an internationally-recognized research institution.

Keywords

Mass Communication Research Center, scientometrics, world-system analysis

KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT. A TÖMEGKÖZLEMÉNYKUTATÁS KUTATÓKÖZPONT FÉNYKORA

Demeter Márton

Jelen írásban, amely a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett konferencián tartott előadásom írott s némiképp kibővített változata, megkísérlem a TK leginkább termékeny időszakát elemezni egy világrendszer-elméleti keretben. A TK hozzájárulása a nemzetközi diskurzushoz nézetem szerint kétféle szempontból is roppant figyelemre méltó.

Egyfelől ez a kiváló teljesítmény, amelyet rövidesen felvázolok, egy olyan történeti kontextusban mutatkozott meg, amikor a keleti tömbhöz tartozó országok kutatóinak általában igen nehezen sikerült nemzetközi szinten is képviseltetniük magukat. Természetesen felvethető az a kérdés is, hogy mit jelent a nemzetköziség egy olyan világrendszerben, amely – a számos áteresztő kapcsolat mellett – bipolárisnak tekinthető, hiszen az ideológiailag megosztott világ szemlátomást nem törekedett egy, az ideológiai különbségeken átívelő társadalomtudományos közeg létrehozására. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nyugati társadalomtudósok nyugati elméleteket használtak a társadalom leírására, miközben a keleti tömbben dolgozó kollegáik leginkább Marxista alapon létrehozott társadalomtudományos keretben mozogtak. Egy ilyen világrendszerben egészen ritka, hogy egy, a szocialista tábor országában működő intézet kifejezetten erős nyugati kommunikációs csatornákat működtetett, ide értve egyfelől a nyugati, magas presztízsű folyóiratokban való publikációkat, másfelől nyugati konferenciák látogatását illetve nyugati, elsősorban amerikai egyetemekre és kutatóközpontokba tett látogatásokat.

Másfelől az is figyelemre méltó, hogy a TK egykori tudományos kibocsátása még ma is meglepően magasnak tűnik, pedig napjainkban állítólag a kétpólusú világrendszer már a múlté, és a nemzetközi tudomány egységes, nem megosztott. Ez azonban – tudománymetriai kutatások tanúsága szerint – csak a látszat. A mai tudományos világrendszer ugyanúgy bipoláris, csak hogy ma nem két, egyenként is figyelemre méltó tömbre oszlik, hanem néhány tudományos centrumra, valamint a félperifériák és perifériaországok légióra osztható fel. E tekintetben – a tudományos kibocsátást, a nemzetközi tudományos pályázatok elnyerését, egyetemeink világrangsorokban való pozícióit számba véve – Magyarország jelenleg Nyugat-Európa perifériája, s a világrendszerben félperifériás pozíciójú. A magyar tudományos intézetek nemzetközi hozzájárulást tekintve szinte láthatatlanok, hasonlóan a régió más országaihoz. Egyetemeink általában a top ötszáz listából is kiszorultak, és ismeretes, hogy a kelet-európai régió az utóbbi 20 évben az European Research Council (ERC) pályázatainak kevesebb, mint két százalékát szerezte meg (Abbot – Schiermeier 2014). A régió tehát ma is periférikus, csak másképp, mint a bipoláris világrendben. Ennek megfelelően ma ugyanolyan nehéz, ha nem nehezebb nemzetközileg is kiemelkedő platformokon megjelenünk, ezért azt mond-

hatjuk, hogy a TK egykori teljesítménye nem csak az általam elemzett időszakban, elsősorban a nyolcvanas években volt kiemelkedő, hanem ma is annak számítana.

Ennek megértéséhez természetesen jóval többre volna szükség, mint néhány publikációs adat elemzésére, hiszen emellett pontosan ismernünk kellene annak a történelmi helyzetnek a sajátosságait, és itt tipikusan politikai, tudománypolitikai és kommunikációs sajátosságokra kell gondolnunk, melyekbe ágyazva és melyek által a TK működött. Ennek érdekében kevert módszerű kutatási tervet fogalmaztunk meg kollegáimmal, Bajnok Andreával, Béres István-nal, Korpics Mártával, Milován Andreával, Szabó Leventével, Tóth Jánossal, Tóth Tamással és Varga Bencével, és ebben a projektben a kvantitatív tudományometriai elemzések mellett kvalitatív módszerekkel, mélyinterjúkon keresztül próbáljuk rekonstruálni a TK működését. Ennek a kutatásnak a történelmi megértés pusztán egyik eleme, hiszen nézetünk szerint legalább ennyire fontos a TK működését, mint jó gyakorlatot megérteni és adaptálni a jelen világrendszer dinamikája szerint annak érdekében, hogy a diszciplína jelenlegi kutatóközpontjai számára ötleteket adjunk egy sikerebb nemzetközi működéshez.

Az általam használt elméleti keretben, melynek modellszerű leírását először a *Journal of World-Systems Research*-ben megjelentetett cikkemben prezentáltam (Demeter 2019), az akadémiai tökefelhalmozás egy fontos eleme a tudományos cikkek vezető folyóiratokban történő publikálása. A tudományometriában bevett gyakorlat, hogy nemzetközi folyóiratnak valamely rangos adatbázisban feltüntetett lapokat tekintünk, mint amilyen például a Scopus vagy a Web of Science. Esetünkben érdemes a Scopus-t használni, mert annak lefedettsége társadalomtudományokban, így kommunikáció és médiatudományban is szélesebb körű, mint a Web of Science-é. Annak, hogy nemzetközi folyóirat alatt általában indexált, tehát például a Scopus által jegyzett folyóiratokat tekintjük, kétféle értelme van. Egyfelől az indexálás valamiféle minőségi garanciát is jelent, hiszen mielőtt egy lapot Scopus-listáznának, egy sokféle szempontot figyelembe vevő ellenőrzésen kell átesnie. Másfelől a Scopus nem egyszerűen egy lista, hanem olyan adatbázis, melyben meglehetősen komplex keresések bonyolíthatók le, és ezek a keresések kizárólag a Scopus-listás újságokban közölt publikációk között mennek végbe. Vagyis, ha egy kutató bizonyos témájú, bizonyos régiókra vonatkozó vagy bizonyos szerző által jegyzett cikkeket keres, akkor találatként csak olyan lehetőségek jöhetnek szóba, amelyek Scopus által indexált lapokban jelentek meg. S mivel a megjelenő cikkek egyre növekvő száma miatt keresőszoftverek nélkül ma már lehetetlen kutatni, azok a platformok szinte biztosan kimaradnak a tudományos vérkeringésből, melyekre nem lehet keresni ezeken a platformokon.

Számunkra jelen írás szempontjából legalább ennyire fontos, hogy a Scimago nevű, tudományos rangsorokat készítő platform a Scopus adatai alapján rangsorolja a folyóiratokat egy bonyolult számítás alapján. A különböző pontértékek szerint a Scimago elkészít egy rangsort, melyen az úgynevezett Q (vagyis kvartilis) szerinti osztályozást alkalmazza. A Q1-es folyóiratok a felső 25 százalékot, a Q2-esek azt követő kvartilisba, vagyis a második negyedbe rangsorolt lapokat jelentik, és így tovább. Empirikus kutatásokkal bizonyítható módon igazolt, hogy minél magasabb egy folyóirat besorolása, annál jobban érvényesülnek benne a tudományos kibocsátás világrendszer-szerű dinamikái, tehát az elit Q1-es lapokban nem ritkán kizárólag a szupercentrum, vagyis az Egyesült Államok kutatói jelennek meg mind szerzői, mind szerkesztői, mind szerkesztőbizottsági pozícióban, s ahogy lefelé haladunk a kvartilisekben, úgy tudnak a félperiféria és periféria régiók kutatói helyet kapni. (Demeter 2017) Ezek után könnyű elképzelni, milyen nagy teljesítmény egy perifériaországban működő intézet esetében bekerülni ezekre az elit helyekre. A TK-nak azonban ez is sikerült.

Az alábbiakban röviden bemutatom azokat a cikkeket, melyek nemzetközi élvonalba tartozó lapokban jelentek meg. Ezek között van olyan is, amely a terület vezető lapja, és a TK megjelenéseken kívül soha nem jelent meg benne magyar cikk, se előtte, se utána. Itt a Jour-

nal of Communication nevű lapról van szó, amelyben Szecskő Tamás két cikket is megjelentetett. Ezt a helyzetet némiképp árnyalja, hogy abban az időszakban, amikor a Szecskő-cikkek megjelentek a *Journal of Communication*-ben, George Gerbner volt a lap főszerkesztője, aki egyfelől magyar származású, másfelől jó kapcsolatot tartott fenn Szecskővel, aki Amerikában többször is meglátogatta Gerbnert. Aligha túlbecsülhető ennek a kapcsolatnak a jelentősége. George Gerbner a kommunikációkutatás egyik legbefolyásosabb, ha nem a legbefolyásosabb ágense volt abban az időszakban (Ruddock 2018), amely tény az is alátámasztja, hogy szemben a máig tartó szokásos gyakorlattal, mely szerint a folyóirat főszerkesztői maximum négy évig voltak pozícióban, Gerbner mitegy húsz évig szerkesztette a lapot, 1974 és 1991 között.

Szecskő Tamásnak, a TK vezetőjének először 1983-ban jelent meg cikke a *Journal of Communication*-ben. A *Communication Research and Policy in Hungary: Partners in Planning* című írás (Szecskő 1983) már csak azért is különösen érdekes, mert nem csak a szerzője, de a cikk témája is regionális, márpedig a *Journal of Communication*, akárcsak most, szinte kizárólag amerikai vagy nemzetközi témájú cikkeket jelentet meg. A cikkben Szecskő egyfelől bemutatja a TK működését, másfelől fontos megállapításokat tesz arról is, hogyan lehet az akkori kelet-európai környezetben a kommunikációkutatók és a politikai döntéshozók közti kapcsolatot menedzselni. A cikk történeti szempontból is érdekes, hiszen Szecskő leírja, hogy akkor a média- és közvéleménykutatásokat szinte kizárólag (80 százalékban) a TK végezte, és arról is beszámol, hogy az egyetemeken egyáltalán nincsenek ilyen kutatások, ami világos képet ad a kommunikáció- és médiakutatás magyarországi diszciplináris helyzetéről a nyolcvanas évek elején (Demeter 2018). Némi kritikával illetve a hatvanas és hetvenes évek kommunikációkutatásait, Szecskő tíz olyan területet jelöl ki, amelyekben szerinte Magyarországon a nyolcvanas évek kommunikációkutatóinak dolgozniuk kell:

- 1.) kultúra és kommunikáció,
- 2.) a világról szóló képek kultivációja,
- 3.) életstílusok és kommunikáció,
- 4.) tömegkommunikáció és szocializáció,
- 5.) a nyilvánosság és a demokrácia fogalmai egy szocialista társadalomban,
- 6.) társadalmi egyenlőtlenségek, egyenlőtlenségek a kommunikációban,
- 7.) információáramlás a társadalomban,
- 8.) intézményes struktúrák és kommunikációs policy,
- 9.) szervezetek, csoportok és szerepek a kommunikációban,
- 10.) új technológiák és a jelenkor társadalmi kihívásai.

Szecskő a cikkben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy megállapításai kizárólag Magyarországra érvényesek, nem az egész keleti tömbre, de még csak annak kelet-európai részére sem. Az írás tehát egészen partikuláris, és valószínűleg nem jelenhetett volna meg Gerbner kifejezett támogatása nélkül.

Szecskő második cikke 1984-ben jelent meg a *Journal of Communication*-ben *Responses to the decision by* címmel. (Szecskő 1984) Mivel ez a kommentár jellegű írás kevésbé kapcsolódik a kommunikációkutatáshoz, részletes elemzésétől ezúttal eltekintek. Sokkal fontosabb egy 1986-os cikket bemutatni, amely a szintén nagy presztízsű nemzetközi lapban, a *Media, Culture & Society*-ben jelent meg. (Szecskő 1986a) Ebben a cikkben Szecskő, meg lehetőségen úttörő módon, az információs kultúra fogalmát elemzi, illetve a kialakuló információs kultúra lehetséges hatásait a társadalom különböző alrendszerre, ide értve a médiát, a gazdaságot, a tudományt és a politikát is. A tömegkommunikációs rendszerekre váró átalakulások Szecskő szerint három társadalmi alrendszer erőviszonyainak hatásán múlnak: ezek

gazdasági, politikai és technikai/technológiai faktorok. Ebben az írásában Szecső tulajdonképp egy elméleti diskurzust folytat, hivatkozásokat szinte alig találunk a szövegben, ami jól mutatja, hogy a szerzőnek kétségtelen nemzetközi tekintélye is volt, hiszen az ilyen típusú teoretizálás a tudományos mező hierarchiájának alacsonyabb fokán lévő ágensek számára általában nem megengedett. Hasonló elméleti írás olvasható Szecsőtől (1986b) az *International Political Science Review* hasábjain.

Hankiss Ágnes (1980) *Games Con Men Play: The Semiosis of Deceptive Interaction* című cikkének, mellyel együtt a TK immáron három cikket jegyez a *Journal of Communication*-ben, az a figyelemreméltó jellegzetessége, hogy Szecső írásaival ellentétben kifejezetten nemzetközi, és nem látni a magyar vagy regionális vonatkozásokat. A cikk szemiotikai-pragmatikai elemzés, természetesen kommunikációs perspektívában, s ekképpen a nemzetközi mainstream-be jól beágyazott, nincs semmilyen megfigyelhető kelet-európai melléke.

Szekfü Andrásnak az *European Journal of Communication*-ben, a szakma egyik vezető és nagyon szelektív lapjában megjelent cikke (1989) is a TK affiliációjához köthető. Ez a cikk a hazai szatellit televíziózás kezdeteit írja le, de nem deskriptív módon, hanem egy bonyolult nemzetközi viszonyrendszer kereteiben. Talán ennek köszönhető, hogy a cikket azóta is idézik, mégpedig a szakmai vezető művelői, mint például Colin Sparks, John D. H. Downing, James Curran és Myung-Jin Park Park, valamint legújabban Sabina Mihelj és Simon Huxtable világhírű *From Media Systems to Media Cultures* című könyvükben (2018).

A fent bemutatott cikkek mellett a TK égisze alatt még számos, nívós nemzetközi helyen megjelent publikációt sorolhatunk fel, így például Terestyéni Tamás *Prospects*-ben megjelent cikkét (1987) vagy Pléh Csaba, László János, Síklaki István és Terestyéni Tamás a *Behavioral and Brain Sciences*-ben megjelent írását (1983).

A fent említett nemzetközi hozzájárulás mértéke talán nem tűnik jelentősnek a számok alapján, azonban ha más nemzetekkel hasonlítjuk össze a TK kontribúcióját, akkor máris megállapítható, hogy ez a teljesítmény egészen kiemelkedő. Az alábbi táblázatban azt láthatjuk, hogy a különböző országok hány cikket tudtak megjelentetni a *Journal of Communication*-ben, s ebből kiderül, hogy Magyarország a megjelent 3 cikkel – mindhárom a TK-ban íródott – a nemzetközi élmezőnyhöz tartozott a nyolcvanas években, megelőzve olyan országokat, mint Japán vagy Németország, a teljes közép-kelet-európai régiót pedig egyedül a TK képviseli.

1. táblázat

Különböző országok megjelenése a Journal of Communication-ben 1980 és 1989 között

☐ United States	(360) >	☐ Australia	(2) >	☐ Japan	(1) >
☐ Canada	(29) >	☐ Chile	(2) >	☐ Luxembourg	(1) >
☐ United Kingdom	(15) >	☐ Italy	(2) >	☐ Singapore	(1) >
☐ Israel	(9) >	☐ Austria	(1) >	☐ Undefined	(190) >
☐ France	(7) >	☐ Belgium	(1) >		
☐ Netherlands	(5) >	☐ Cuba	(1) >		
☐ Sweden	(4) >	☐ Germany	(1) >		
☐ Finland	(3) >	☐ Ghana	(1) >		
☐ Hungary	(3) >	☐ Indonesia	(1) >		
☐ Nigeria	(3) >	☐ Jamaica	(1) >		

Az ebben a cikkben bemutatott rövid elemzés megmutatja, hogy a TK tudományos teljesítményét, kiváltképp nemzetközi teljesítményét tekintve kimagasló intézetnek tekinthető, nem csak Magyarországon, de a kelet-európai régióban is. Számos magas presztízsű helyen szinte kizárólag Magyarországról, azon belül is a TK-ból jelentek meg cikkek a leginkább elismert

nemzetközi folyóiratokban. A *Journal of Communication*-ben, mely kétségkívül a szakma legjelentősebb lapja, az *International Communication Association* első számú publikációs felülete, kizárólag a TK által a nyolcvanas években publikált cikkek képviselik Magyarországot, hiszen sem előtte, sem a nyolcvanas évek óta eltelt három évtizedben nem sikerült magyar kutatónak ott publikálnia. Ez a nemzetközi teljesítmény egyedülálló, de nézetem szerint nem megmagyarázhatatlan. A jelen írásban felvázolt tudományometriai betekintés önmaga nem képes magyarázatot adni a mértekre, ezért egy feltáró jellegű kvalitatív kutatás mindenképp szükséges annak érdekében, hogy a TK működését megértsük, s annak pozitív gyakorlatait a hazai kommunikációkutatás gyakorlatába szervesen be tudjuk építeni.

IRODALOM

- Abbot, Alison – Schiermeier, Quirin (2014) After the Berlin Wall: Central Europe up close. *Nature* 515, 22–25. <https://doi.org/10.1038/515022a>
- Demeter Márton (2017) The Core-Periphery Problem in Communication Research: A Network Analysis of Leading Publication. *Publishing Research Quarterly* 33(4), 402–421. <https://doi.org/10.1007/s12109-017-9535-2>
- Demeter Márton (2018) Trendek és mintázatok a nemzetközi, regionális és hazai kommunikációkutatásban. *Jel-Kép*, 2018/2, 9–28. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2018.2.9>
- Demeter Márton (2019) The World-Systemic Dynamics of Soft Power Relations. The Distribution of Transnational Academic Capital in Social Sciences. *Journal of World-System Research* 25(1), 111–144. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2019.887>
- Hankiss Ágnes (1980) Games Con Men Play: The Semiosis of Deceptive Interaction. *Journal of Communication* 30(2), 104–112. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1980.tb01972.x>
- Mihelj, Sabina – Huxtable, Simon (2018) *From Media Systems to Media Cultures*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108525039>
- Pléh Csaba – László János – Síklaki István – Terestyéni Tamás (1983) What's the point in points without a grammar? *Behavioral and Brain Sciences* 6(4), 607–608. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00017702>
- Ruddock, Andy (2018) Backstage in the history of media theory: The George Gerbner Archive and the history of critical media studies. *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry* 6(2), 81–91. <https://doi.org/10.17646/KOME.2018.25>
- Szecső Tamás (1983) Communication Research and Policy in Hungary: Partners in Planning. *Journal of Communication*, 33(3), 96–102. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1983.tb02411.x>
- Szecső Tamás (1984) Responses to the decision by. *Journal of Communication*, 34(4), 100–102. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1984.tb02197.x>
- Szecső Tamás (1986a) Mass communications and the restructuring of the public sphere. Some aspects of the development of ‘information culture’ in Hungary. *Media, Culture & Society*, 8(2), 199–210. <https://doi.org/10.1177/016344386008002005>

- Szecső Tamás (1986b) Theses on the democratization of communication. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique* 7(4), 435–442. <https://doi.org/10.1177/019251218600700407>
- Szekfü András (1989) Intruders Welcome? The Beginnings of Satellite Television in Hungary. *European Journal of Communication* 4(2), 161–171. <https://doi.org/10.1177/0267323189004002003>
- Terestyéni Tamás (1987) An inquiry into the role of the written word in Hungarian cultural communication. *Prospects* 17, 223–232. <https://doi.org/10.1007/BF02195103>